

MOLNÁR CSONGOR

PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Művelődéstörténet Doktori Program

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 191–194.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.191-194

www.aetas.hu

A nemzet visszatérése délre?

Mák Ferenc: Cicelle virágoskertjének díszei. Újvidék: Forum, 2020. 773 oldal

Vaskos könyvet jelentetett meg az újvidéki Forum Könyvkiadó Intézet 2020-ban, amelyre eddig részben a koronavírus-járvány miatt kevés figyelem irányult, és a kritika is elkerülte. Mák Ferenc majdnem 800 oldalas új kötete nagy vállalkozás. A szerző Bácska és a Bánát első világháborút megelőző művelődés- és irodalomtörténetének részletes szétszálazásával a magyar nemzetépítés regionális vetületeinek mintegy fél évszázadának ered nyomába.

Mák a bevezetőben felvázolt alaptézise szerint a könyvben bemutatott alkotók és műveik kutatása révén „olyan kincs [tárul el], amely része egy tágabb – az egész nemzet tulajdonát képző – örökségnek...” (35. old.) A szerző a dualizmus kori magyar nemzetépítés regionális meggyökeresedésének és kibontakozásának bizonyítására tíz fejezeten át tesz kísérletet. Ebből hét foglalkozik egy-egy várossal, így kap külön fejezetet Szabadka (Subotica), Zombor (Sombor), Újvidék (Novi Sad), Pancsova (Pančevo), Nagyikinda (Kikinda), Versec (Vršac) és Fehértemplom (Bela Crkva). A többi három fejezet egy-egy társadalmi csoporton és az általuk alkotott társaságokon keresztül mutatja be a magyar nacionalizmus elfeledettnek vélt „sikertörténeteit” a történelmi Magyarország déli vármegyéiben. Az első fejezetben a „délmagyarországi utazók” kerülnek előtérbe, a másodikban „a gimnáziumi és tudós tanárok” és az utolsóban az „irodalmi társaságokat” alkotó írók pályái.

Mák Ferenc könyve szembehelyezkedik a szerinte mai napig tartó és meghatározó érvrendszerrel, amely tagadja a déli vármegyékben a dualizmus alatt kibontakozó regionalizmust. A könyv, összehasonlítva Bács-Bodrog, Torontál és részben Temes (mivel részletesen tárgyalja Versec és Fehértemplom művelődéstörténetét is) vármegye városait, arra próbál rámutatni, hogy azok nem maradtak el a magyar nemzetépítési folyamatban, de ezzel egyidejűleg a regionalista elképzelések megjelenítésében sem.

A szerző a magyar nemzetépítés és a sajátos, a déli vármegyek hagyományaira épülő regionalizmus ismertetéséhez két egymással összefonódó csoport bemutatásán keresztül közelít. Egyrészt az említett bácskai és bánati városok oktatási intézményeinek történetén, másrészt – ahogy arra a fejezetek alcíméből fény derül – az ott tanító „tudós tanároknak” nevezett személyek életpályáin keresztül elemzi a magyar nacionalizmus véleménye szerint eddig igazságtalanul elfeledett történetét. Az előszóban leírt intézménytörténeti megközelítés, akárcsak az oktatási intézmény tanári karának bemutatására szolgáló, prozopográfiára hasonlító módszer ígéretes, de a fejezetek csak rész-eredményeket érnek el.

Mák Ferenc módszeresen a 'Délvidék' ki-fejezést használja, és elmulasztja a lehetőséget, hogy rámutasson a korban megjelenő, a szerző által is említett értelmiségi körökben kidolgozott térkonceptiókra: a 'Délmagyarország' vagy a 'Temesköz' megnevezésekre és azok ideológiai hátterére. Ezek a megnevezések például kimondottan a 'Bánság' elneve-

zéssel szemben kerültek használatba, ezzel is bizonyítva a déli vármegyék történeti múltját a Budapestről irányított „nagy hazán” belül. A könyv teljesen mellőzi például Varga Bálint publikációit, amelyek a fent említett eszmetörténeti hagyományokat tárták fel.¹ A déli vármegyék térkonceptióinak és azoknak az elképzelt magyar nemzetállamon belüli helyének bemutatása nélkül elmarad a bemutatni kívánt regionalizmus keretezése. Mák ezzel szemben arra mutat rá a bácskai városok gimnáziumi tanári karainak példáján, hogy a magyar oktatási reformnak köszönhetően azok hogyan jutottak el a „klasszikustól” a „nemzeti” oktatásig. Az érvelés szerint ezek a „tudós tanárok” – legtöbbször bölcsész, sokan közülük klasszika-filológusok – egyrészt koruknak jegyzett kutatói voltak, akiknek műveit Budapest tudományos köreiből rendszeresen forgatták, másrészt a magyar nacionalista elképzelések helyi képviselői is egyben. A könyvnek ez a prozopográfiai megközelítése akár sikeres is lehetne, hiszen Mák az általa fontosnak vélt szerzők mindegyikéhez csatolja a szükséges életrajzi adatokat, amelyekből jól kirajzolódik a tanárok származása, akárcsak az, hogy milyen erővel próbálta a magyar állam felépíteni a magyar oktatási intézmények hálóját a kiegyezést követően az ország déli területein. Arra is fény derül, hogy a tanárok legtöbbje az ország magterületeiről érkezett. Ugyanakkor Mák nem követi végig a vizsgált csoport tagjainak pályáit, a rövid életrajzi ismertetőket a könyv szinte kizárólagosan az egyes szerzők életművére összpontosít. Hosszú szövegrészeket idéz minden szerzőtől, amelyeket a korabeli kritikai visszhang bemutatása nélkül igyekszik beemelni a kánonba. Az életművek betekintést engednek a „tudós tanárok” gondolkodásába, de a kötet nem

ismerteti az idézett személyek társadalmi szerepét az adott város társasági életében, holott az, ha azt a források lehetővé teszik, sokkal beszédesebb lett volna, mint a művek esszencialista felsorolása. A városokról szóló fejezetekben kevés szó esik arról, hogy ezek az értelmiségiek az intézményeken és a tudományos vagy szépirodalmi publikációikon túl milyen hatást fejtettek ki lokális közösségükben.

Ennek ellenére a részletesen végigkövetett életutakból fény derül a vizsgált csoport sérülékenysége. Az első világháborút követő impériumváltás után a délszláv állam nemzetiségellenes politikája államosította a magyar oktatási intézményi hálót, és az anyanyelvű oktatást csak elemi iskolai tagozatokon engedélyezte, ami alól csak három gimnáziumi tagozat képezett kivételt. Belgrád döntéseinek fényében aligha állt reményteljes jövő a vizsgált személyek előtt. Nem meglepetés az említett réteg impériumváltás alatti és utáni elmenekülése, ami rámutat a szerző által vázolt regionalizmus törekény voltára, akárcsak arra, hogy ez a csoport a lojalitását tekintve mindvégig inkább Budapest és nem valamelyik regionális központ felé tekintett. Az impériumváltás előtt Bácskában és Bánátban élt vagy az azután is ott maradt értelmiségiek vezette polgárság érdekérvényesítésének hiányaira maga Mák is rámutat, amikor arról szól, hogy például az újvidéki vagy pancsovai tanárok hatása mennyire eltörpült a város szerb vagy német elitjeiéhez képest. Beszédesebb példa az is, hogy a Mák által sorsfordítónak vélt és hivatkozott kiadványok legtöbbször helyi szerb vagy német kiadóknál jelentek meg.

Az újvidéki és pancsovai példákhoz hasonlóan a könyv két regionális törésvonalra mutat rá, ami a mű igazán érdekes

¹ Lásd részletesen: Varga Bálint: *Árpád a város felett*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.; uő: *Nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánsági történetírás a hosszú 19. században*. Korall, 16. évf.

(2015) 62. sz. 150–166.; uő: *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon*. Történelmi Szemle, 56. évf. (2014) 2. sz. 179–202.

részét alkotja. Bácska és Bánát városait összehasonlítva jól elkülönülnek egymástól a régió északi (Szabadka) és déli (Újvidék) települései. Ez Bánatra is igaz, miközben nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Mák által vizsgált Bánát elkülönül Bácskától. A „magyarabb” Szabadkával szemben jelenik meg a nagyon vegyes lakosságú és gyöngye magyar polgári réteggel rendelkező Újvidék. Ezzel párhuzamosan jól végigkövethető, hogy a Bánátban ez a heterogenitás állandó tényező, és akként is van kezelve, ami által ez a régió a „magyarabb” Bácskával szembeállítva jelenik meg. Egy további fontos törésvonal a városok határmentiségén keresztül ragadható meg. Újvidék, Pancsova, Versec vagy Fehértemplom a Magyar Királyság déli központjai, ahonnan már látható Horvátország vagy Szerbia, s ezért a magyar városi elit gondolkodásában megjelenik – ha Mák nem is ezt a fogalomkészletet használja – a nyelvhatár (*language frontier*) fogalma csakúgy, mint a kor magyar geopolitikai gondolkodása és a civilizációs határvonal képze is. Különösen figyelemre méltó a könyv Pancsovára vonatkozó része, ahol a városi magyar polgárság képviselőinek munkásságában megjelenik a tér irodalmi és politikai recepciója – jó példa erre a *Határőr* (1892–1917) lap, akárcsak a határmenti „nemzeti küzdelem” hétköznapijai.

A fejezetek részletesen bemutatják a Pancsován, Szabadkán és Újvidéken megjelenő újságokat és irodalmi termékeket, de a szerző elmulasztja, hogy ezeket a „határvidék” helyzetről szóló könyvtárnyi irodalom felhasználásával kontextusba helyezze.² Az írásokban megjelenő periféria-lét problémái sem kerülnek szóba. Hasonlóan izgalmas lett

volna a határmentiséget az újvidéki polgári elit körében megjelenő szerb–magyar irodalmi kölcsönhatások kapcsán is megvizsgálni.

Meg kell említenünk néhány nyelvi és fogalmi problémát is. A 1868. évi nemzetiségi törvény magyar perspektívájú, egyértelműen kedvező értékelése túlságosan egyoldalú. A szerb, illetve délszláv nevek magyarosítása – például Sztratimirovics György Đorđe Stratimirović helyett (27. old.) – anakronisztikusan hat, és erősíti a magyar nemzetépítés nézőpontjából kiinduló megközelítés egyoldalúságát. A szerző több ponton mintha maga is a 19. századi határmenti nemzetépítők szerepébe bújna – többes szám első személyben (mi) beszél, párhuzamba állítva múltat és jelent, s ezáltal a magyar nemzet régióbeli jelenlétének folytonosságát bizonygatva. Továbbá a szöveg ugyancsak nem mentes a nemzeti romantikát tükröző patetikus megfogalmazásoktól, mint például: „A Bácska és a Bánság 1867 és 1918 közötti polgári társadalmi történetének fél évszázada során a teljes szépségében született meg és teljesedett ki a magyar irodalom és az irodalommal kapcsolatos tudományos élet.” (773. old.) Erre a mítoszteremtésre a könyv címe is kiváló példa, amelynek forrását Herceg János zombori írótól és irodalmártól kölcsönzött idézetben kell keresni. Hogy miért és hogyan lett Bácska és Bánát Cicelle, azaz Szent Cecília, a zene védőszentjének virágoskertje, és benne a századfordulót megelőző helyi magyar értelmiségiek annak díszei, arra a könyv nem ad választ.

Mák Ferenc arra tett kísérlete, hogy bemutatassa a magyar nemzet(állam) projektjének visszatérését a történelmi Magyarország

² A teljesség igény nélkül: Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontier in Imperial Austria*. Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press, 2006.; Uő: *Inventing Germans: Class, Nationality and Colonial Fantasy at the Margins of the Habsburg Monarchy. Social Analysis*. The International Journal of Anthropology, vol. 24. No. 33. Nations, Colonies and

Metropolises (September 1993) 47–67.; Zahra, Tara: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca: Cornell University Press, 2008.; Cornwall, Mark: *The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940*. The English Historical Review, vol. 111. (1994) No. 433. 914–951.

déli vármegyéibe az általa kulcsfontosságúnak vélt oktatási intézményeken, irodalmi társaságokon keresztül, és hogy ezáltal rámutasson a Bácskában és Bánátban kibontakozó regionalizmusokra, csak részben sikerült, mivel nem tudta kimutatni az összhangot a budapesti elitek nemzetállami koncepciói és a helyi lokális elképzelések között. A központból a perifériára kivezényelt személyek fejében aligha létezett valamiféle lokális vagy regionalista elképzelés, hiszen maguk is idegenek voltak új szolgálati helyükön. Pancsova, Újvidék, Versec és a könyvben vizsgált többi város magyar elitje súlyát tekintve elmaradt például az erdélyitől vagy az északi vármegyék városainak elitjétől, és legalább annyira törékeny volt, mint a frissen érkező tanárok csoportja. Az említett városok dualizmuskori magyar polgársága az oszmán

hódoltsági területnek a Magyar Királyság kötelékébe történt késői visszatérése miatt nem rendelkezett a történeti múlttra visszatekintő sajátos regionalista hagyománnyal. Az olyan projekteket, mint a Bánság vagy Vajdaság, a magyar fővárosban idegen, osztrák és szerb elképzelésnek tartották.

A könyv igazán érdekes fejezetei azok, amelyek az elemzett régió komplexitását szemléltetik, s Bácskát és Bánátot vitatott területként (*contested space*), különböző nemzetépítési törekvések középpontjaiként állítják az olvasó elé. Ennek ellenére a könyvben bemutatott rengeteg adat, személy és történet a déli vármegyék eddig némileg figyelem kívül hagyott szeleteit ismerteti, amelyek a közeljövőben akár újabb kutatásokat és feldolgozásokat inspirálhatnak.